

DI GAMÎ AVER GAMÊK PEY SER

RAPORÊ ÇIMDARÎYE YÊ
BINPAYKERDIŞÊ HEQANÊ
WEŞANKARÎYA KURDKÎ YA KULTURKÎYE

(XULASAYA HÎRAYE SEBA KURDKÎ - ZAZAKÎ)
2020

DI GAMÎ AVER GAMÊK PEY SER

RAPORÊ ÇIMDARÎYE YÊ BINPAYKERDIŞÊ
HEQANÊ WEŞANKARÎYA KURDKÎ YA
KULTURKÎYE

EKÎBÊ CIGÊRAYÎŞÎ:

Reha Ruhavioğlu
Roj Gırasun
Emine Çoban

DÎZAYN : Archetype Creative – [instagram.com/arc.cre.stu](https://www.instagram.com/arc.cre.stu)

No weşan, çarçiwaya Bernameyê **ETKİNİZ** YE bi paştgirîya
fînansale ya **Yewîya Ewropa** ameyo viraştene. Muhtewaya nê
weşanî ra tena **Komaleya Xebatê Kurdî** mesûldar a û bi tu hawayî
fikranê Yewîya Ewropa nîşan nêdana.

**KURDISH
STUDIES
CENTER**

XULASAYA HÎRAYE SEBA KURDKÎ - ZAZAKÎ

Prosesê Çareserîye ke mabêna serranê 2013-15î de dewam kerdêne, wareyê raya pêroyîye ya Kurdkî kerdibi hîra û nê çîyî xo mûsayîşê ziwani û şuxulnayîşê ci de zî ramotibi. Eleqedarîya seba weşananê ke derheqê Kurdkî yan zî Kurdan de yê bîbî zêde, weşankarîya Kurdkî a kulturkîye goreyê verî demêko hîna rind ravêrtibi. Labelê bi qedîyayîşê Prosesê Çareserîye û destpêkerdişê pêrodâyîşan – na rey bajaran de – zehmetîyê pîlî ameyî ciwîyayene û halê weşankarîya Kurdkî zafê reyan yê serranê 90'an ard vîrî. Weşankarîya ziwani û kulturî ke Tirkîye de maceraya corûcêrêne ya meseleya Kurdan ra mutesîr bena, serra 2016 ra nata zehmetîyanê tewir tewiran tecrube kena û heqê aye yenê binpaykerdene.

Weşankarê Kurdan ê ke nê serranê peyênan de qalê halê weşankarîye kenê, vanê ke şertî 2015-16 ra nata ver bi "xirabîye" şinê yan zî vanê "cayê xo de vinderte" yê. Mîyanê sebebênê nê vindertişî de tesîrê bi qedîyayîşê Prosesê Çareserîye destpêkerdişê pêrodâyîşan ver ra krîmînalîzasyonê ziwani zî esto. Mesela, Weşanxaneyê Aramî ke roja ke awan bîyo ra nata çende hebî kitabê ci ameyê qedexekerdene yan zî arêdayene, pêrodâyîşanê 2015î û tayînkertişê qeyûman ê 2016î ra dima kewt halêkê vinderteyî. Ancî wextêkê dergî ra dima nê çend serranê peyênan de 15 kitabê Weşanxaneyê Avesta ameyî qedexekerdene.

Polîtîkaya sansurî ke nê serranê peyênan de çiqas şino Tikîye de hîna bena çetin û vila, rîyê qewimîyayîşanê ke meseleya Kurdan de virazênê ra, îmkani nêdana na koma ke çarçîwayêka krîmînalî de yena ramotene bieşko wareyê kulturî de halo ke tecrube kena bi hawayêkê hîrayî qeyd bikero, nê rê bena asteng. Xebatê çimdarîye yê ke wareyê kulturî ser o vîndenê, xo de binpaykerdişanê ke weşanxaneyê Kurdan tecrube kenê zî hewênênê û reaksiyonê sazîyanê heqanê merdiman ê hemverê sansurî zî bale ancenê binpaykerdişanê ke nê wareyî de qewimîyenê. Labelê rehendê binpaykerdişê nê wareyî û resmê nê halî nê xebatan ra bi hawayêkê pêroyî tam nêno famkerdene. Na îhtîyacîye ra ver Merkezê Xebata Kurdî derheqê weşankarîya Kurdkî a kulturkîye de raporêk amade kerd.

Seba resimkerdişê halê weşankarîya Kurdkî a kulturkîye, cayêkê nîzdêrî ra vînayîşê zehmetîyanê ci, ramotişê binpaykerdişanê ke tecrube kena, antişê bala raya pêroyîye na mesela ser û bi nê hawayî zî munaqeşekerdişê pêşnîyarîyanê çareserîye "Raporê Çimdarîye yê Binpaykerdişê Heqanê Weşankarîya Kurdkî a Kulturkîye" ke sernameyê ci DI GAMÎ AVER GAMÊK PEY SER o, bi parekerdişê fikranê beşdarani halê xo yo peyên girewt.

Çimdarîya ke na xebate de amîya kerdene; merkezê xo de sere de azadîya îfadeyî û qedexeyê cîyakarîye û hetêna ra zî heqanê komanê etnik û kulturkîyan bica kena. Na çarçîwa de çimdarî xo sepernena peymananê bîngeyênan ê sey "Peymana Mîyanneteweyî ya Derheqê Raşterawedartişê Her Tewir Cîyakarîya Nijadî", "Peymana Mîyanneteweyî ya Heqanê Ferdî û Sîyasiyan", "Peymana Heqanê Merdiman a Ewropa", "Beyannameyê Beynelmîlêlî yê Neteweyê Yewbîyayeyî" û normanê sazîyanê sey Teşkilatê Asayîş û Hemkarîye yê Ewropa (OSCE) ke babetanê sey qedexeyê cîyakarîye, azadîya îfadeyî û standardanê nê babetan gêne xo dest.

Çarçiwaya xebate de kîştâ cigêrayîşanê medya û wekenitişanê dosyayanê dawayan de daneyê ke pêro piya 16 kesanê ke temsîlkarê weşanxaneyan ê û nê wareyî de wayîrê pisporîye bîyî ra gîrîyayî ameyî tehlîlkerdene.

Temsîlkarê weşanxaneyan ê ke daxilê cigêrayîşî bîyî, tarîxê weşankarîya Kurdî ya kulturkîye ya Tirkîye sey serencamêk ke dewrê Osmanîyan ra heya bi ewro yena wanenê û na raywanîye de çend çaterayîranê bingeyênan ra ravêrenê. Na raywanîya ke dewrê peyênî yê Osmanîyan de, key bi ameyîşê dewranê Meşrûtiyetî hendî matbaa bi hawayêkê aktîfî yena şuxulnayene û sansur beno sist, dest pêkena, labelê serranê ewilênan ê Komare ra nata qutbîyayîşêkê dergî tecrube kena.

Bi xurtbîyayîşê wareyê sîyasîyî yê verê serranê 1980'an weşankarîya Kurdî zî newe ra bîye eşkera, yeno dîyene ke bitaybetî zî heya nîmeyê serranê 90'an weşanxaneyê Kurdan ê ke fealîyetê weşankarîya kulturkîye îcra kenê zafane binê hîmayeyê komêka sîyasî, îdeolojîk yan zî dînî de yê.

Derbeyê 1980'î sey çaterayîrêko muhîm, ke bicaardişê ci yê asîmîlasyonî bitaybetî zî hemverê Kurdî de bî, eşkeno bêro ercnayene. Qanûnê Derheqê Weşananê ke Xêrcê Ziwanê Tirkî de yê ke hetê îdareyê eskerîyî ra serra 1983 de ame vetene, bi xala balkêşe ya "Xêrcê ziwananê fermîyan ê yewinan ê dewletanê ke hetê Dewleta Tirkîye ra ameyê naskerdene, bi ziwana eşkerakerdiş, vilakerdiş û weşanayîşê fikrêk qedexe yo" weşanê bi Kurdî asteng kerdêne.

Beyanatê derheqê çareserkerdişê meseleya Kurdan ê ke serekkomarîya Ozalî ra dima ameyî dayene gamê muhîmî yê ewilêni yê girewtîşê dewrê înkarkerdişê Kurdan û Kurdî yê. Axir no proses bi wedartişê nê qanûnî û wedartişê astengîyanê ke bi nê qanûnî verê Kurdî de ronîyayê şî sere. Dewrê peyênî yê Osmanîyan ra nata vindertişo ke weşankarîya Kurdî de estbi nê dewrî de cayê xo geşbîyayîşî rê verda.

Netîceyêko bingeyên ê raporê Weşankarîya Kurdî ya Kulturkîye no yo ke rapor dewro ke ci ra "Prosesê Çareserîye" vajîyayêne sey dewro zerrnên ê weşankarîya Kurdî ya Tirkîye ercneno. Weşankarîya Kurdî ya ke heta serranê 2000'an serûbinbîyayîşî tecrube kerdî, prosesê çareserîye ya mabêna 2013-15'î de resayo wareyê tesîrî yê tewr berzî labelê bi destpêkerdişê pêrodâyîşan tesîr û asayîşê ci bîyo kemî. No dewr heman wextî de bîyo destpêkê dewrêk ke newe ra kitabî arê dîyayê, qedexeyî bîyê zêde, zehmetbîyayîşê daxilbîyayîşê fûaran û zordestîyê qanûnîyî ameyê tecrube kerdene.

Ma eşkenê binpaykerdişanê heqanê ke netîceyê çimdarîye de ameyê tespîtkerdene binê çend sernameyan de tesnîf bikerê:

Binpaykerdişê ke wareyê çapkerdiş û vilakerdişî de yenê tecrubekerdene, xo sey problemêkê berdewamî yê weşankarîya Kurdî ramojnenê. Tewrê şîrketanê vilakerdişî, şûbeyanê kitabîyan ê pîlan û keyepelanê kitabroşîye yê sîberan xala "nêvetîşê vernî" yê berhemanê nê weşanxaneyan de beno hempar. Pey ser şîrawîyayîşê xeylî berhemanê ke bi PTT'yî şîrawîyenê sey problemêk ke serranê 90'an ra heta ewro dewam keno vejêno vernîya ma.

Wina aseno ke **KHK'yan û tayînkardişê qeyûman bi şaredarîyan**, bi hawayanê cîya cîyayan weşankarîya Kurdî ser o tesîrêko xirab kerdo. Mueyyîdeyê sey zehmetkerdişê beşdarbîyayîşê weşanxaneyanê Kurdan bi fûaranê kitabîyan ê ke hetê şaredarîyan ra yenê organîzekerdene, kitabxaneyanê şaredarîyan ra wedarîyayîşê kitabîyanê Kurdîyan û panîyayîşê kreşanê Kurdîyan cayê ziwani kerdo teng, hetêna ra zî seba ke zafaneyê xerckerdoxê nê wareyî personelê raya pêroyîye yê ke bi KHK'yî ameyî îxrackerdene bîyî yeno dîyene ke weşankarîye nê ra zî bi hawayêkê negatîfî mutesîr bîya.

Wareyêko bîn o ke zihîfbîyayîşê weşanxaneyanê Kurdan de tesîr keno **problem û îhlalê ke beşdarbîyayîşê fûaranê kitabîyan de virazênê yê**. Nê dewrî de fûaran rê nêdawetkerdişê weşanxaneyanê ke hetê îqtisadiye ra zihîf kewtê, nêqebûlkerdişê muracatê înan ê beşdarbîyayîşî yan zî eke qebûl biyo zî gama tewr peyêne de îptalkerdiş û yan zî vurnayîşê cayê înan halê dezavantajîyî yê sektore hîna kerdo zêde.

Cîyakarîya ke hetkarîya Wezaretê Kulturî de esta, destpêk de xo bi hetkarîyanê “berhemê ewilênî” ke ziwane berhemî Tirkî yo û naye ra nûşttoxê Kurdî teberê na hetkarîye de yenê verdayene ramojnena. Hetêna ra meseleya herînayîşê kitabane seba kitabxaneyan de ke girêdayeyê wezaretî yê weşanxaneyanê Kurdan ra nêherînayîşê kitabane zî sey dezavatajêkê nê wareyî xo ramojneno. Wezaretî heya ewro Avesta ra pêro pîya 4 kitabî herînayê û tespît bîyo ke nînan ra tena yew Kurdî yo.

Qedexkerdişê kitabane û arêdayîşê înan, babetêka sereke ya ke weşanxaneyê Kurdî tewr zaf ci ra muzdarib ê. Goreyê hayîdarane ke çarçiwaya çimdarîye de weşanxaneyan ra girîyayê serra 2009 ra heya bi ewro tewr tay 117 kitabê ke weşanxaneyanê Kurdî ra vejîyayê ameyê qedexekerdene. Nê kitabê ke 102'ê înan weşanxaneyê Aramî ra, 15'ê înan zî yê Avesta ra vejîyayê yeno famkerdene ke 100 ra zêdeyêr ê nê kitabane dimayê qedîyayîşê prosesê çareserîye ameyê qedexekerdene.

Nêdayîşê kitabane ke seba tepîştayan şirawîyane bi hepisxaneyan, hem qey weşanxaneyan û hem zî qey tepîştayan xo sey binpaykerdişêkê heqî ramojneno. Temsîlkarê weşanxaneyan ê ke înan dir ame qiseykerdene vat ke hema hema temame kitabê ke dest nîyayê ser û ameyê qedexekerdene, ê kitabê ke gama polîsan eşto serê keyeyan name, qapax ûsn. bala înan anta yan zî ê kitabê ke şirawîyayê hepisxane la nêdayîyê bi tepîştayan. Weşankarî vanê “xeylî kitabê ke humara rîpelanê înan epey zêde ya gama Asayîşî rê seba hayîdarîye şirawîyane mîyanê 24 saetan de yenê qedexekerdene, mîyanê wextêkê hende kilmî de wendiş û ercnayîşê nê kitabane mumkun nîyo, seba ke kitabî weşanxaneyanê Kurdîyan ra vejênê û tede çekuyê sey Kurdistanî ravêrenê bi hawayêkê pêti yenê qedexekerdene.”

Zordestîya qanûniye ya serê weşankaran zî sey wareyêkê binpaykerdişê heqan ke weşankarîya Kurdî ser o tesîrêko negatîf keno xo ramojnena. Cîyakarî, zordestî û îhlalkerdişê hemverê weşankarîya Kurdî, kîştê sernameyanê ke cor de ameyî nûştene de raşteraşt nûşttox yan zî îdarekarane weşanxaneyan zî hedef gênê. Destgîrkerdiş û tepîştîşê weşankaran zî ancî bi tesîrê atmosferê qedîyayîşê prosesê çareserîye ra ke pêrodayîşan dest pêkerdibi dewam kenê. Wayîrê îmtîyazî yê Weşanxaneyê Avesta Abdullah Keskin û îdarekarê Weşanane J&J'yî Azad Zal zî netîceyê atmosferêkê winayênî de prosesane qanûniyan ra ameyî ravêrnayene.

Zafaneyê qeraranê cipersayîş, tehqîqat û qedexeyê kitabane ke wareyê weşankarîya Kurdî de yenê bicaardene bi sebebê “sûcê propagandaya organîzasyonê terorîstî kerdişî” ra dîyene. No madde ewro bîyo wesîteyêk ke Tirkîye de azadîya îfadeyî ya beşêkê muhîm ê şarî, ke wareyê sey cimato sivil, sîyaset û medya zî tede yê, bisînor keno û înan ceza keno. Labelê îhlalkerdişê heqan bi nê bisînor nêmaneno, mesela kitabê ke verê awanbîyayîşê PKK'yî ameyê nûştene zî sey “propagandaya PKK'yî” ke lehterîya PKK'yî kenê yenê ercnayene, no nîşandayoxêko muhîm o ke ramojneno no metod senî bi hawayêko kêfî yeno şuxulnayene.

Gama ke ma ewnênê îhlalanê ke cor de ame waştene bêre tesnîfkerdene û rapor de bidetay ameyî qalkerdene ra; fam beno ke heqê weşankarîya Kurdî yê ke bi peymanane mîyanneteweyan girîyayê binê garantî ameyê îhlalkerdene û ameyê mexdûrkerdene.

Mesela; bê ke dest de delîlêko şênber estbo, û bê ke “propagandaya organîzasyonî” bikerê muhakemekerdişê weşankaran bi nê sûcî yeno manaya binpaykerdişê garantîya “çew, gama ke fealîyet yan zî îhmalêk ke goreyê huqûqê neteweyî yan zî mîyanneteweyî sûc teşkîl nêkeno bikero nêşkeno sey sûcdar bêro namekerdene” ke Peymana Heqanê Medenî û Sîyasîyan a Mîyanneteweyî de bala ancîyena ser.

Ancî hetkarîya Wezaretê Kulturî ya tena seba berhemanê Tirkîyan û hema hema qe weşanxaneyanê Kurdîyan ra nêherînayîşê berheman yeno manaya îhlalkerdişê prensîbê “seypêyîye” ya ke Qanûnê bingeyênî yê K.T de girîyayo garantî. Hetêna ra nê dewrî de tewrê hemverê Kurdî ramojneno ke maddeyo 7in ê Peymana Mîyanneteweyî ya Raşterawedartişê Her Tewir Cîyakarîya Nijadî û maddeyê

18-22inî ke azadiya bawerî û îfadeyî, vilakerdişê fikrî û heqanê kulturkîyan gênê garantî fam beno ke ameyê îhlalkerdene. Pîya bi nê bitaybetî zî tewrê PTT'yî û fûaran de astengî û zehmetiyê ke arîyenê vernîya Kurdkî yeno manaya îhlalkerdişê "heqê wayîrbîyayîş û resnayîş" yo ke bi Peymana Heqanê Medenî û Sîyasiyan a Mîyanneteweyî girîyayo binê garantî..

Loma, yeno dîyene ke weşankarîya Kurdkî ya ke weşanxaneyanê ci prosesê çareserîye de "dewrê xo yê zerrnê" ciwîyayêne, bi destpêkerdişê pêrodayîşan newe ra kewtî dewrê zehmetî, cîyakarîye û îhlalan mîyan. Tîya ra fam beno ke Tirkîye de seba averşîyayîşê weşankarîya Kurdkî û peynîrociardişê zehmetîyan erzîyayîşê tayê gaman muhîm aseno.

Dersê weçîniteyî yê Kurdkîyî rîyê kemîya mamosteyan ra û rîyê kemîya înan ra zî nêkerdişê dersan qaso ke yeno waştene fayde ci ra nêgirîyeno. Ancî fam beno ke enstîtuyê Kurdolojî yê ke bi nameyê Ziwan û Lehçeyê Ganeyî ameybî awankerdene zî dimayo ke Prosesê Çareserîye qedîya bîyê zihîf. Seba dewamnêkerdişê nê problemî û înanê sey nê tayê pêşniyarê çareserîye eşkenê bêrê pêşkêşkerdene.

1. Gama dersê weçîniteyî û nê enstîtuyî bi nameyê xo bêrê ganekerdene, no do hem ganemendişê Kurdkî rê û hem zî averşîyayîşê weşankarîya Kurdkî rê havile bikero.
2. Sere de sazîyanê dewlete de bicaardişê ke xo de cîyakarîye hewênênê raşte ra wedartişê înan, wedartişê astengkerdişanê fîlîyan ê vernîya Kurdkî, çarçîwaya qedexeyê cîyakarîye de ercnayîşê halê sey qedexekerdişê kêfîyî û astengkerdişî û garantîkerdişê qedexeyê cîyakarîye do aşîya cimatkîye rê havilêka başe bikero, serê raya pêroyîye ya Kurdan de û dinyaya weşankarîye de tesîrêko moraldax bikero.
3. Gama Wezaretê Kulturî û sazîyê ke girêdayeyê ci yê kitabane Kurdkîyan biherîne û bikerê kitabxaneyanê xo mîyan, no do hem sektore teşwîq bikero û hem zî vurayîşê îdrakê negatîfî ke derheqê Kurdkî de ameyo viraştene rê havile bikero.
4. Nizdbîyayîşê "propagandaya terorî" yo bimunaqêşe ke xebatanê weşanxaneyanê Kurdkîyan zî asteng keno, eke goreyê azadiya îfadeyî newe ra bêro vurnayene, no do hem hetê huqûq û heqanê merdiman ra û hem zî do azadiya îfadeyî ya ke babeta raporî zî bîye bigêro binê garantî.
5. Xebatê tewir-tewirî ramojnenê ke beşêko muhîm ê Kurdan perwerdeyo zafziwan ke bingeyê ci ziwanê maye ser o ronîyayo wazeno. Naskerdişê nê heqî û bicaardişê ci do dewrê verê mektebe ra tepîya şuxulnayîşê Kurdkî bizêdno û no hal do bi hawayêko neraştêraşt weşankarîye ser o tesîrêko pozîtîf bikero.
6. Bi hawayêko fermî qebûlkerdişê Kurdkî û dayîşê statuyêka qanûnîye nê ziwani rê do bêro manaya asta cimatkî û qanûnîye de peydakerdişê seypêyîye, çareserîya problemî de do bibo gama tewr muhîme.

KURDISH
//////STUDIES
CENTER